The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science
Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS4858
Number: 55 , p. 171-180, Spring II 2017
Yayın Süreci / Publication Process
Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date
24.10.2016 **20.04.2017**

BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLERİN GAGAVUZ TÜRKÇESİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ

APPEARANCES OF THE PRIMARY LONG VOWELS IN GAGAUZ TURKISH

Arş. Gör. Veysel İbrahim Karaca
Fırat Üniversitesi İnsanî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Öz

Gagavuz Türkçesi; Hazar denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey kıyılarına, Güney Rusya'dan Makedonya'ya kadar uzanan bir coğrafyada varlık gösteren bir Oğuz Grubu Türk lehçesidir. Gagavuz Türkçesi lehçe tasniflerinde yönlere göre güney/güneybatı grubuna; tarihî Türk kavimlerine göre Oğuz grubuna; ses bilimsel kıstaslara göre ise de "dağlı" grubunun "yev" alt bölümüne dâhil edilmektedir.

Bir dilin bilinen ilk örneklerinden beri boğumlanma süresi normalden daha uzun olan ünlülere "birincil uzun ünlüler" denilmektedir. Birincil uzun ünlülerin Türkçede var olduğu ile ilgili ilk tespitler XIX. yüzyılda yapılmıştır. İlk başlarda Yakutça, sonraları tarihî lehçelerde ve nihayetinde Türkmence, Halaççа ve diğer Türk lehçelerinde uzun ünlülerin veya izlerinin bulunması bu konudaki çalışmaların sayısını artırmıştır. Oğuz grubu Türk lehçelerinde Türkmen Türkçesi dışında birincil uzun ünlülerin korunmadığı yaygın bir kanaattir. Ancak başta Gagavuz Türkçesi ölçünlü dili olmak üzere, Türkiye Türkçesi ağızlarında birincil uzun ünlülerin sistemli olmasa bile korunduğu görülmektedir.

Bu çalışmada temel olarak Gagavuz Türkçesinde korunan birincil uzun ünlüler ve birincil uzun ünlülerde görülen ses değişmeleri ve ses olayları ele alınmıştır. Esas olarak eş zamanlı bir değerlendirme yapılmış olmasına rağmen, konunun daha iyi değerlendirilmesi açısından yer yer uzun ünlülü kelimelerin tarihî görünümü de yer verilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle de Gagavuz Türkçesinde çoğunlukla ilk hecede bulunan birincil uzun ünlülerin ses bilgisel görünümü aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birincil Uzun Ünlüler, Gagavuz Türkçesi, Ses Bilgisi, Ses Olayları

Abstract

Gagauzian Turkish is an Oghuz Group Turkish dialect existing in the geographical region streching from the North of the Caspian Sea to the North coast of Blacksea, and from Southern Russia to Macedonia. Gagavuz Turkish is labeled under south/southern west group regarding dialect classification, under Oghuz group regard-

ing historical Turkish tribes, and 'yev' subgroup of 'dağlı' group regarding phonological constraints.

Since the first known samples of the languages, the vowels whose articulation durations are longer than normal are called 'primary long vowels'. The existence of primary long vowels and the first related determinations were conducted in XIX. Century. Determination of the long vowels and their traces firstly in the Yakutish then in the historical dialects and finally in Turkmen and Khalaj and other Turkish dialects paved the way for the studies regarding this issue. It is a common idea that except for Turkmen Turkish, Oghuz group Turkish dialects haven't preserve the primary long vowels. However, it is observed that even though not systematically, in Turkey Turkish subdialects and especially in standard Gagauzian Turkish, the primary long vowels are preserved.

In this study, primary long vowels in Gagauzian Turkish, the phonetic changes and phonetical events perceived in primary long vowels are examined. Although basically simultaneous evaluation is used, the historical appearance of words with long vowels are also included where necessary. Based on this data, it is aimed to display the phonological appearance of long vowels mostly seen in the first syllable of Gagauzian Turkish.

Keywords: The Primary Long Vowels, Gagauzian Turkish, Phonology, Phonological Cases

GİRİŞ

Gagavuz Türkçesi çağdaş Türk lehçelerinin Güneybatı-Oğuz grubuna dâhil olan; alt tabakalarında Eski Bulgar, Uz, Kovu, Berendey, Turpey, Boyut, Kaspıt veya Kara Klobuk ve Peçenek Türklerinin şive ve ağızlarından izler taşıyan; daha çok Kuman ve Osmanlı Türkçelerinin dil özelliklerini barındıran bir Türk lehçesidir. Ses ve şekil özellikleri bakımından Türkiye Türkçesi ile büyük oranda benzerlik arz eden bu Oğuz grubu Türk lehçesi Hazar denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey kıyılarına, Güney Rusya'dan Makedonya'ya kadar uzanan bir coğrafyada varlık göstermektedir. Bu benzerlik bazı araştırmacıları Gagavuz Türkçesinin bazı Bulgaristan Türk ağızları ile birlikte değerlendirmeleri ve hatta Gagavuz Türkçesini Osmanlı Türkçesinin bir ağzı kabul etmelerine neden olmuştur. Fakat genel olarak Gagavuz Türkçesi yapılan lehçe tasniflerinde yönlere göre güney/güneybatı grubuna; tarihî Türk kavimlerine göre Oğuz grubuna; ses bilimsel kıstaslara göre ise de "dağlı" grubunun "yev" alt bölümüne dâhil edilmektedir (Buran vd., 2014: 224; Buran, 2015: 121).

Gagavuz Türkçesinin ses bilgisi ile ilgili birçok çalışma söz konusudur. Bu çalışmalarda Gagavuz Türkçesinin özellikle ünlü sistemi konusunda birbirinden farklı görüş ve değerlendirmeler söz konusudur. Söz konusu çalışmalardan biri Doerfer'in 1959'da "Das Gagausische" başlıklı yazısıdır. Doerfer bu çalışmasında Gagavuz Türkçesinin ünlü düzenini art, ön ve orta ünlüler şeklinde üç grupta inceleyip toplam sekiz ünlüye sahip olduğunu belirtmiştir. Yine Potrovskaya 9'u normal 9'u uzun olmak üzere toplam 18 ünlü varlığından bahsetmiştir. Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar'da bulunan kısa Gagavuz Türkçesi gramerinde uzun ünlüler ile birlikte ünlü sayısı 20'ye çıkmıştır. Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalarda ise ünlü uzunlukları ve sayısı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Nevzat Özkan'ın çalışmasında 10'u normal süreli 10'u uzun olan toplam 20 ünlü tespit edilmiştir. Fuat Bozkurt ise uzun ünlülerin birincil olmayıp gelişme yolu ile oluştuğu tespitinde bulunarak ünlü sayısını 9 olarak belirlemiştir. Aynı şekilde Hasan Eren çalışmasında uzun ünlüleri aslî saymayıp ünlü sayısının 8 olduğunu söylemiştir. Genel olarak hâkim görüş Gagavuz Türkçesinde 10'u birincil uzun ünlü olmak üzere toplam 20 ünlü bulunduğu görüşüdür. Bu ünlüler "a, ė, i, o, u, ı, ê, e, ö, ü" ünlüleri ve bu

ünlülerin uzun karşılıklarıdır (Stamova Tufar, 2007: 95-96; Buran vd., 2014: 228).

Gagavuz Türkçesinde, ölçünlü Türkiye Türkçesinden farklı olarak normal e'den daha dar ve kapalı bir ses olan kapalı e ünlüsü ile yarı geniş bir ses olan ve ı-e arası söylenen ê ünlüsü bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde bulunmayan uzun ünlülerin Gagavuz Türkçesinde bazı örneklerde korunduğu gözlemlenmektedir.

Bir dilin bilinen ilk örneklerinden beri boğumlanma süresi normalden daha uzun olan ünlülere "*birincil uzun ünlüler"* denilmektedir (Buran, 2008: 289-290). Bu ünlüler Türkmen, Yakut ve Halaç lehçelerindeki sistematik korunum hariç tutulursa neredeyse diğer bütün Türk lehçelerinde kısalmış ve kısalırken çeşitli seslik izler bırakmıştır.

Bu çalışmada Gagavuz Türkçesindeki birincil uzun ünlülerde görülen ses değişmelerinin ve ses olaylarının tarihi dönemlerle de karşılaştırmalı olarak ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda genellikle ilk hecede bulunan birincil uzun ünlülerin Gagavuz Türkçesindeki ses bilgisel görünümü hakkında şunlar söylenilebilir:

1. Kalın Ünlüler

1.1. /ā/

Arka damakta oluşan, geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. Genellikle ilk hecede nadiren de ilk hece dışında bulunmaktadır.

1.1.1. ā Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ā ünlüsü Gagavuz Türkçesinde tamamen kısalarak genellikle normal a ünlüsüne değişmiştir. Bazı örneklerde e ünlüsüne değişerek incelmiş; bazı örneklerde ise ünlü ikizleşmesi (diftong) olayına uğrayarak "–ay" şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca bir tek örnekte ā > á şeklinde ünlü daralması olayı görülmektedir. Ünlü düşmesi, türemesi ya da yuvarlaklaşma olayına rastlanılmamıştır.

1.1.2. ā Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1.1.2.1. Ünlü Kısalması

ā ünlüsü Gagavuz Türkçesinde kısalarak normal süreli a ünlüsüne değişmiştir.

AT. *āl* > Gag. *al-da-t-* "hile"; AT. *ḳārġa*(*n*) > Gag. *ġārġa*/*ġárġa* (TDBUÜ: 171-173; Gaydarci vd., 1973: 40).

1.1.2.2. İncelme

ā > e

ā ünlüsü Gagavuz Türkçesinde normal süreli a'ya dönüşürken, bazı örneklerde ise sözcük bünyesinde bulunan inceltici etkiye sahip ünsüzlerin eşliğinde /e/ ünlüsüne değişmiştir.

AT. *yāşıl* > Gag. *eşil* "yeşil"; AT. *yāl* > Gag. *ele* "yele" (TDBUÜ: 153–154; Choi, 1992: 95; Gaydarci vd., 1973: 175-181).

1.1.2.3. Yuvarlaklaşma

Uzun ā ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde yuvarlaklaştığı herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır.

1.1.2.4. Daralma

Uzun ā ünlüsü tespit ettiğimiz tek bir örnekte yarı-daralmıştır.

AT. *ḳārġa(n)* > Gag. *ġārġa*/*ġárġa* "karga" (TDBUÜ: 173; Choi, 1992: 95; Gaydarci vd., 1973: 106; Yalçın, 2013: 54).

1.1.2.5. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ā ünlüsünün ünlü düşmesine uğradığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.1.2.6. Ünlü Türemesi

İlk hecede ā ünlüsünün ünlü türemesine maruz kaldığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.1.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Uzun ā ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde "-ay" şeklinde ikizleştiği tespit edilmiştir.

AT. *sā-* > Gag. *say-* "saymak"; AT. *yā* > Gag. *yay* "yay" (TDBUÜ: 174-175; Gaydarci vd., 1973: 209-392).

1.2. /ī/

Arka damakta oluşan, dar, düz ve uzun bir ünlüdür. Genellikle ilk hecede nadiren de ilk hece dışında bulunur.

1.2.1. ī Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ī ünlüsü Gagavuz Türkçesinde genellikle kısalarak ı ünlüsüne değişmiştir. Bunun dışında Gagavuz Türkçesinde bazen uzunluğunu koruyarak m ünlüsüne değişerek incelmiş; bazen de kısalarak i şeklini almıştır. Ayrıca u ünlüsüne değişerek de yuvarlaklaşmıştır. ī ünlüsü ilk hecede genişleme, düşme, türeme veya ikizleşme ses olaylarına maruz kalmamıştır.

1.2.2. ī Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1.2.2.1. Ünlü Kısalması

ī ünlüsü Gagavuz Türkçesinde genellikle kısalarak ı ünlüsüne değişmiştir.

AT. *ķīz* > Gag. *ķız*; "kız"; AT. *ķīmıl* "hareket" > Gag. *ķımılda-* "hareket etmek"; AT. *sī-* > Gag. *sımıķ* "kırık" (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-115; Gaydarci vd., 1973: 305-308).

1.2.2.2. İncelme

ī > i

Gagavuz Türkçesinde uzun ī ünlüsü hem kısalarak hem de inceltici ünsüzlerin etkisiyle incelerek i ünlüsüne değişir.

AT. *sīş-* > Gag. *şiş-* "şişmek"; AT. *sīş* Gag. *şiş* "şiş, yumru"; AT. *sīl-* > Gag. *sil-*; "silmek, süpürmek" (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-117-118; Gaydarci vd., 1973: 417-569-570).

ī > m

Gagavuz Türkçesinde uzun ī ünlüsünün uzunluğunu koruyarak inceltici ünsüzlerin etkisiyle m şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

AT. *çī* > Gag. *çm* "nem" (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-; Gaydarci vd., 1973: 542).

1.2.2.3. Yuvarlaklaşma

Uzun ī ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak u sesine dönüştüğü görülmektedir.

ī > u

AT. *çīp* > Gag. *çıbıķ*/*çubuķ* "ince dal" (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 125; Gaydarci vd., 1973: 552-554).

1.2.2.4. Genişleme

Gagavuz Türkçesinde ī ünlüsünün genişlediği bir örnek tespit edilememiştir.

1.2.2.5. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ī ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.2.2.6. Ünlü Türemesi

İlk hecede yer alan ī ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.2.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

İlk hecede yer alan ī ünlüsünün ikizleştiği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.3. /ō/

Arka damakta oluşan, geniş, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. Türkçe sözcüklerde ilk hecede aslî bir şekilde bulunurken ilk hece dışında ikincil bir şekilde bulunabilmektedir.

1.3.1. ō Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ō ünlüsü Gagavuz Türkçesinde daha çok kısalma temayülü içerisinde olmakla beraber kimi örneklerde uzunluğunu da korumuştur. Ayrıca u'ya değişerek daralmıştır. ō ünlüsü Gagavuz Türkçesinde ilk hecede incelme, düzleşme, düşme, türeme ya da ikizleşme özelliği göstermemiştir.

1.3.2. ō Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1.3.2.1. Ünlü Kısalması

ō ünlüsü Gagavuz Türkçesinde bazen uzunluğunu muhafaza edip bazen kısalarak düzensiz bir korunum özelliği göstermiştir.

AT. *ōn* > Gag. *on* "on"; AT. *yōl* > Gag. *yol* "yol"; AT. *ķōl* > Gag. *ķol* "kol"; AT. *bōz* > Gag. *bōz/boz* "boz" (TDBUÜ: 107-177-178; Choi, 1992: 131-133-137; Gaydarci vd., 1973: 88-218-275-351).

1.3.2.2. İncelme

Uzun ō ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde inceldiği herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır.

1.3.2.3. Düzleşme

Uzun ō ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde düzleştiği herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır.

1.3.2.4. Daralma

ō > u

AT. *bō* > Gag. *bu*; "bu"; AT. *ķōzı* > Gag. *ķuzu* "kuzu"; AT. *tōtaķ* > Gag. *dudaķ* "dudak"; AT. *sōġan* > Gag. *suvan*/*suan* "soğan" (TDBUÜ: 108-177-178; Choi, 1992: 136-137-144; Gaydarci vd., 1973: 93-162-292-437).

1.3.2.5. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ō ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.3.2.6. Ünlü Türemesi

İlk hecede yer alan ō ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.3.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Uzun ō ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde ikizleştiği herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır.

1.4. /ū/

Arka damakta oluşan, dar, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. Genellikle ilk hecede bulunmaktadır.

1.4.1. ū Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ū ünlüsü Gagavuz Türkçesinde yalnızca düzensiz bir korunumla kısalarak ya da uzun hâliyle bulunmaktadır. Diğer ünlü olaylarından herhangi birine rastlanılmamıştır.

1.4.2. ū Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1.4.2.1. Ünlü Kısalması

ū > u

ū ünlüsü Gagavuz Türkçesinde genellikle kısalarak u ünlüsüne değişmiştir.

ET. *toḳūz* > Gag. *doḳuz* "dokuz"; ET. *uzūn* > Gag. *uzun* "uzun" (TDBUÜ: 119-153; Tekin, 2003: 255; Choi, 1992: 141; Gaydarci vd., 1973: 151-484).

1.4.2.2. İncelme

Gagavuz Türkçesinde ū ünlüsünün inceldiği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.4.2.3. Düzleşme

Gagavuz Türkçesinde ū ünlüsünün düzleştiği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.4.2.4. Genişleme

Gagavuz Türkçesinde ū ünlüsünün ünlü genişlemesine uğradığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.4.2.5. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ū ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.4.2.6. Ünlü Türemesi

İlk hecede yer alan ū ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1.4.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

İlk hecede yer alan ū ünlüsünün ikizleştiği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. İnce Ünlüler

2.1. /ē/

Ön damakta oluşan geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. Aslî olarak Türkçe sözcüklerin yalnızca ilk hecelerinde görülürken ikincil bir şekilde ilk hece dışında da bulunmaktadır.

2.1.1. ē Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ē ünlüsü Gagavuz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmaktadır. Ünlü kısalması haricinde diğer ses olaylarından herhangi birine rastlanılmamıştır.

2.1.2. ē Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2.1.2.1. Ünlü Kısalması

ē ünlüsü Gagavuz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur.

AT. *bērü* > Gag. *bēri* "beri"; AT. *kēkir-* > Gag. *gēri-* "geğirmek"; AT. *nē* > Gag. *ne*; "ne"; AT. *kēmi* > Gag. *gemi* "gemi"; AT. *tēlü* > Gag. *deli* "deli" (TDBUÜ: 180-181; Choi, 1992: 166-167-168; Gaydarci vd., 1973: 77-109-136-341).

2.1.2.2. Kalınlaşma

Gagavuz Türkçesinde ē ünlüsünün kalınlaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.1.2.3. Yuvarlaklaşma

Gagavuz Türkçesinde ē ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.1.2.4. Daralma

Gagavuz Türkçesinde ē ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.1.2.5. Ünlü Düşmesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede yer alan ē ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.1.2.6. Ünlü Türemesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede yer

alan ē ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.1.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Gagavuz Türkçesinde ē ünlüsünün uğradığı ikizleşme örneğine rastlanmamıştır.

2.2. /±/

Ön damakta oluşan, yarı geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. Ana Türkçe döneminde Türkçe sözcüklerin yalnızca ilk hecelerinde tasarlanan bu ünlü çağdaş Türk lehçelerinde uzunluğunu koruduğu durumlarda m ünlüsüne; kısalma durumunda ise i ve e ünlülerine değişmektedir.

2.2.1. ± Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

± ünlüsü Gagavuz Türkçesinde nadiren genişleyerek ē ünlüsüne değişmekle birlikte çoğunlukla uzunluğunu koruyamayarak genişleyerek e ünlüsüne ya da daralma yoluyla i ünlüsüne dönüşmektedir. Bunun dışında kalınlaşma, yuvarlaklaşma, düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

2.2.2. ± Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2.2.2.1. Ünlü Kısalması

± ünlüsü Gagavuz Türkçesinde nadiren ē ünlüsüne değişmekle birlikte çoğunlukla kısalarak e ya da i ünlülerine değişmektedir.

AT. *y±ti* > Gag. *yedi* "yedi"; AT. *±şik* > Gag. *yeşik* "eşik"; AT. *b±r-* > Gag. *ver-* "vermek"; AT. *k±ç* > Gag. *geç* "geç" (TDBUÜ: 181-182; Choi, 1992: 185-186-187; Gaydarci vd., 1973: 104-112).

2.2.2.2. Kalınlaşma

İlk hecedeki ± ünlüsünün Gagavuz Türkçesinde tespit edilen bir kalınlaşma örneği tespit edilememiştir.

2.2.2.3. Yuvarlaklaşma

Gagavuz Türkçesinde ± ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.2.2.4. Daralma

İlk hecedeki ± ünlüsü Tatar Türkçesinde daralarak sistemli bir şekilde i ünlüsüne dönüşmüştür.

± > i

AT. *±n-* > Gag. *in-* "inmek"; AT. *±ki* > Gag. *iki* "iki"; AT. *y±-* > Gag. *i-* "yemek" (TDBUÜ: 181-182; Choi, 1992: 183-186; Gaydarci vd., 1973: 202-203).

2.2.2.5. Genişleme

± > e

AT. *b±ş* > Gag. *beş* "beş"; AT. *k±çe* > Gag. *gece* "gece"; AT. *y±t-* > Gag. *yedek* "yedmek, yedeğinde götürmek"; AT. *k±ç* > Gag. *geç* "geç" (TDBUÜ: 181-182; Choi, 1992: 183-184; TDBUÜ: 181; Gaydarci vd., 1973: 81-107-112).

2.2.2.6. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ± ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.2.2.7. Ünlü Türemesi

İlk hecede ± ünlüsünün türediği herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

2.2.2.8. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Gagavuz Türkçesinde ± ünlüsünün ikizleşmeye uğradığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.3. /m/

Ön damakta oluşan, dar, düz ve uzun bir ünlüdür. Türkçe sözcüklerde ilk hecede aslî bir şekilde bulunabilirken ilk hece dışında ikincil olarak bulunabilir.

2.3.1. m Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

m ünlüsü Gagavuz Türkçesinde daha çok kısalmakla birlikte bazı örneklerde uzunluğunu korumuştur. Ayrıca m ünlüsünün birçok örnekte ünlü kalınlaşmasına uğrayarak ı sesine dönüştüğü görülmüştür. Bu ünlü diğer ünlü olaylarından herhangi birine maruz kalmamıştır.

2.3.2. m Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2.3.2.1. Ünlü Kısalması

m ünlüsü Gagavuz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur.

AT. *mş* > Gag. *iş* "iş"; AT. *mrig* > Gag. *mri* "iri"; AT. *kmr-* > Gag. *gir-* "girmek"; AT. *tmş* > Gag. *diş* "diş" (TDBUÜ: 182-183; Choi, 1992: 198-199; Yalçın, 2013: 186).

2.3.2.2. Kalınlaşma

Gagavuz Türkçesinde m ünlüsü çoğunlukla ı ünlüsüne değişmiştir.

m > ı

AT. *kmçi-* > Gag. *ġıcıḳ*; TT. *gıcık* "kaşınmak, gıcıklanmak"; ET. *isig* "sıcak" > AO. *msin-* > Gag. *yısın-* "ısınmak" (TDBUÜ: 183; Choi, 1992: 198-200; Gaydarci vd., 1973: 223).

2.3.2.3. Yuvarlaklaşma

Gagavuz Türkçesinde m ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örneğe rastlanılamamıştır.

2.3.2.4. Genişleme

Gagavuz Türkçesinde m ünlüsünün genişlediği herhangi bir örneğe rastlanılamamıştır.

2.3.2.5. Ünlü Düşmesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede yer alan m ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2.3.2.6. Ünlü Türemesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede m ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.3.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Gagavuz Türkçesinde m ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğine rastlanmamıştır.

2.4. / u/

Ön damakta oluşan, geniş, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. İlk hecede aslî bir şekilde bulunurken ilk hece dışında ancak ikincil bir şekilde bulunabilir.

2.4.1. u Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

u ünlüsü Gagavuz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. Ayrıca u ünlüsü kalınlaşarak u ünlüsüne; düzleşerek e sesine ve daralarak ü sesine dönüşmüştür. Tatar Türkçesinde ilk hecede düşme, türeme ve ikizleşme özelliği göstermemektedir.

2.4.2. u Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2.4.2.1. Ünlü Kısalması

u ünlüsü Gagavuz Türkçesinde düzensiz olarak korunmuştur.

AT. *kuk* > Gag. *gök* "gök"; AT. *sun-* > Gag. *sön-/sen-/son-* "sönmek"; AT. *ut* > Gag. *öt* "öd, safra kesesi" (TDBUÜ: 183-184; Choi, 1992: 210-213-219; Gaydarci vd., 1973: 117-356-431).

2.4.2.2. Kalınlaşma

u > u

Ana Türkçe u ünlüsü Gagavuz Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısalırken kalınlaşarak sesine dönüşmüştür.

AT. *sun-* > Gag. *sön-/sen-/son-* "sönmek" (TDBUÜ: 184; Choi, 1992: 219; Gaydarci vd., 1973: 431; Yalçın, 2013: 204).

2.4.2.3. Düzleşme

u ünlüsü Gagavuz Türkçesinde bazı sözcüklerde kısalıp düzleşerek e sesine dönüşmüştür.

AT. *sun-* > Gag. *sön-/sen-/son-* "sönmek"; AT. *us-* > Gag. *es-* "esmek, savurmak" (Choi, 1992: 210-219; Gaydarci vd., 1973: 180-431; Yalçın, 2013: 204).

2.4.2.4. Daralma

u > ü

u ünlüsü Gagavuz Türkçesinde bazı sözcüklerde kısalıp daralarak ü ünlüsüne değişmektedir.

AO. *kuğerçgin* > Gag. *güvercin* "güvercin" (TDBUÜ: 184; Choi, 1992: 211-214; Gaydarci vd., 1973: 121-445).

2.4.2.5. Ünlü Düşmesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede yer alan u ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.4.2.6. Ünlü Türemesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede u ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.4.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Gagavuz Türkçesinde u ünlüsünün ikizleştiği bir örneğe rastlanılmamıştır.

2.5. /ü/

Ön damakta oluşan, dar, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. Aslî olarak yalnızca ilk hecede bulunurken ilk hecede dışında ikincil olarak bulunabilir.

2.5.1. ü Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ū̄ ünlüsü Gagavuz Türkçesinde bazı sözcüklerde kısalarak ü sesine dönüşmüş; bazı sözcüklerde ise uzunluğunu korumuştur. Ayrıca ünlü düzleşmesine uğrayarak i sesine dönüştüğü örnekler bulunmaktadır. Gagavuz Türkçesinde bu ünlü kalınlaşma, genişleme, düşme, türeme ve ikizleşme olaylarına uğramamaktadır.

2.5.2. ū̄ Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2.5.2.1. Ünlü Kısalması

ū̄ ünlüsü Gagavuz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunarak uzun ve kısa şekillerine rastlanılmaktadır.

AT. *kū̄n* > Gag. *gün* "gün"; AT. *sū̄r-* > Gag. *sür-* "sürmek"; AT. *tū̄* > Gag. *tū̄*; "tüy, kıl"; AT. *hū̄r-* > Gag. *ū̄rü-* "ürümek, havlamak" (TDBUÜ: 185; Choi, 1992: 223-224; Gaydarci vd., 1973: 123-443-481-491).

2.5.2.2. Kalınlaşma

Gagavuz Türkçesinde ū̄ ünlüsünün kalınlaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.5.2.3. Düzleşme

ū̄ > i

Gagavuz Türkçesinde bazı sözcüklerde ū̄ ünlüsünün kısalarak ve düzleşerek i ünlüsüne dönüştüğü tespit edilmiştir.

AT. *tū̄p* > Gag. *dip* "dip" (TDBUÜ: 185; Choi, 1992: 227; Gaydarci vd., 1973: 147).

2.5.2.4. Genişleme

Gagavuz Türkçesinde ū̄ ünlüsünün genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.5.2.5. Ünlü Düşmesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede yer alan ū̄ ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.5.2.6. Ünlü Türemesi

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede ū̄ ünlüsünün türediği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2.5.2.7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Gagavuz Türkçesinde ilk hecede ū̄ ünlüsünün ikizleştiği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Gagavuz Türkçesindeki birincil uzun ünlüler; ses özellikleri, görünümleri ve ses olayları bakımından art zamanlı ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda özetle şunlar söylenebilir:

Türk dilinin neredeyse genel bir temayülü olarak mevcut olan uzun ünlülerin kısalması Gagavuz Türkçesi için düzensiz bir nitelik taşımaktadır. Ana Türkçede birincil olarak tasarlanan bazı ünlü uzunlukları Gagavuz Türkçesinde korunurken birçoğu da kısalmaya uğramıştır. Tespit edebildiğimiz uzunluğu düzensiz olarak koruyan sesler ō, ē, m ve ū̄ sesleridir. Ünlü uzunluklarını kaybederek normal süreli şekilde varlığını sürdüren sesler ise ā, ī, ō, ū, ē, ±, m, u, ve ū̄ sesleridir.

Gagavuz Türkçesinde genellikle kısalarak normal süreli karşılığına dönüşen birincil uzun ünlüler, bazen çeşitli değişiklikler meydana getirerek seslik izler bırakmışlardır. Bu seslik izler; incelme, kalınlaşma, genişleme, daralma, yuvarlaklaşma, düzleşme ve ünlü ikizleşmesidir (diftong).

Birincil uzun ünlülerin Gagavuz Türkçesinde kısalırken ünlü düşmesi ya da türemesi ortaya çıkarmaması dikkat çeken bir özellik olarak tespit edilmiştir.

Birincil uzun ünlülerin Gagavuz Türkçesindeki görünümü şu şekilde özetlenebilir:

ā > a, e, á, -ay
ī > ı, m, u
ō > ō, o, u
ū > u
ē > ē, e
± > e, i
m > m, i, ı
u > ö, u, e, ü
ū̄ > ū̄, ü, i

KISALTMALAR

AT	**:** Ana Türkçe
AO	**:** Ana Oğuzca
ET	**:** Eski Türkçe
Gag	**:** Gagavuz Türkçesi

TDBUÜ : Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler (Talat Tekin)

KAYNAKÇA

Alkaya, E. (2008). Sibirya Tatar Türkçesindeki Uzun Ünlüler Üzerine Bir Değerlendirme, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (M. Fahrettin Kırzıoğlu Armağanı),* Volume 3/4, Summer, s. 19-42.

Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde Aslî Uzunluk Belirtileri, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (Osman Nedim Tuna Armağanı*). Volume 2/2 spring. s. 89-101.

Buran, A. (2008). Makaleler. (Ed. M. Dursun Erdem) içinde, *Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler*, (Yay. Haz. Ercan Alkaya, Süleyman Kaan Yalçın, Murat Şengül) Ankara: Turkish Studies Publication, Series V. s. 288-305.

Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara. Akçağ Yayınları.

Buran, A. & Alkaya, Ercan. & Yalçın, Süleyman Kaan. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 – Güneybatı/Oğuz Grubu.* Ankara. Akçağ Yayınları.

Choi, H. (1992). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Erdem, M. D. (2003). Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine, *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları) (Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift İn Honor Of Günay Kut). (Editör: Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin). USA. Published at the Department of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University*. V. 27/II, s. 79- 110.

Ergin, M. (1997). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul. Bayrak Yayınları.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I. (1991). Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gaydarci ve diğerleri. (1973) *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovarı*. (Redaktör: A. N. Baskakov), Moskova.

Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü.* Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1995). *Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vocal) Uzunlukları* Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci Cilt). (443–458). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özek, F. (2013). Tarihî Türk Lehçelerinde Uzun Ünlülere Bağlı Oluşmuş Ses Olayları. *Jasstudies, The Journal of Academic Social Science Studies*. Volume 6 Issue 4. (649-666). Lorient-FRANCE.

Özek, F. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Anlara. Akçağ Yayınları.

Özeren, M. (2016). Salar Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler, *Dil Araştırmaları Uluslararası Hakemli Dergi*, Bahar 2016 Sayı 18, Sayfa 167-185. Ankara.

Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi- Şekil Bilgisi- Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri).* Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler.* İstanbul, Simurg Yayınları.

Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri.* (Yay: Mehmet Ölmez). İstanbul. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.

Tufar Stamova, M. (2007). Gagauz Türkçesinin Ses Düzeni, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.* Cilt 4 Sayı 3, s. 91-104.

Yalçın, S. K. (2009). Türkçede Artdamaksıllaşma Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı)*. Vo-

lume 4/8 Summer, s. 2340-2357.

Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler.* Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.